

Det nære ting

Om kriminalitet og bøndernes retsbevidsthed på Sjælland i det 17. århundredes første halvdel

af Jens Chr. V. Johansen

I november 1621 blev lollikken Hans Nielsen ved Sokkelund herredsting dømt til at hænges for tyveri af en gryde og et sengeklæde fra Jep Hansen i Valby.¹ Syv år senere – i juni 1628 – blev Mogens Mogensen fra Gønge herred ligeledes ved Sokkelund herredsting dømt til at hænges for tyveri af 62 alen lærred fra Hans Lauridsen i Virum.² Ved Herlufsholm birketing blev Hans Rasmussen, der i et stykke tid havde boet i Vridsløse, i november 1633 dømt for tyveri af to stude fra Anders Jørgensen.³

Ud over at det drejede sig om tyverier, er der et fællestræk ved disse tre sager, nemlig at gerningsmanden er en fremmed.

Rent umiddelbart kan dette forekomme som en banal kendsgerning, når disse tyverisager læses igennem. Ikke desto mindre har disse simple træk ved tidligere tiders kriminalitet hverken interesseret den omfattende internationale forskning, der er frem-

kommet i løbet af de sidste 15-20 år, eller den knapt så omfattende skandinaviske forskning. De spørgsmål, der er blevet debatteret, er blevet lagt på et langt højere niveau – som oftest uden at være nært knyttet til datidens menneskers daglige gøren og laden.⁴

Om teoridannelse

I en årrække var det især populært at arbejde med lange serier i et forsøg på at fremkomme med generelle udsagn om kriminalitetens udvikling fra slutningen af det 16. århundrede til begyndelsen af det 19. århundrede. Resultatet var ofte en påvisning af, at der var foregået en udvikling fra et voldeligt samfund til et samfund, der blev hærget af ejendomsforbrydelser: tyverier. Det, denne udvikling demonstrerede, var overgangen fra feudalisme til kapitalisme i en marxistisk sprogbrug. Studierne hvilede på den forudsætning, at det gennem sagerne i retsprotokollerne var muligt at nå frem til en rimelig entydig erkendelse

Jens Chr. V. Johansen, født 1949, er tilknyttet NOS-H projektet: Social kontrol og konflikthåndtering i forindustriel tid. Domstolene som arena for normativ og social interaktion i Norden ca. 1550-1850. Dr. phil. på afhandlingen Da Djævelen var ude.. Trolddom i det 17. århundredes Danmark (1991).

af kriminalitetens omfang.⁵ Disse forsøg er blevet udsat for en stadig hårdere og delvis mere og mere præcis kritik. Som udgangspunkt har denne kritik en henvisning til et fænomen, der af kriminologer i vore dage betegnes som "mørketallet". Hvis vi studerer en kriminalstatistik, vil det kun være de forbrydelser, der er blevet bragt til politiets kendskab, der er blevet registreret. De slagsmål og de tyverier, der ikke er blevet anmeldt, udgør "mørketallet", og vi kender ikke omfanget heraf. I tidligere tider, lyder argumentet, var dette tal endnu højere, dels fordi en lang række forbrydelser overhovedet ikke blev bragt til myndighedernes kendskab, dels fordi der fandtes en række muligheder for at nå til mindelige løsninger uden for retssystemet.

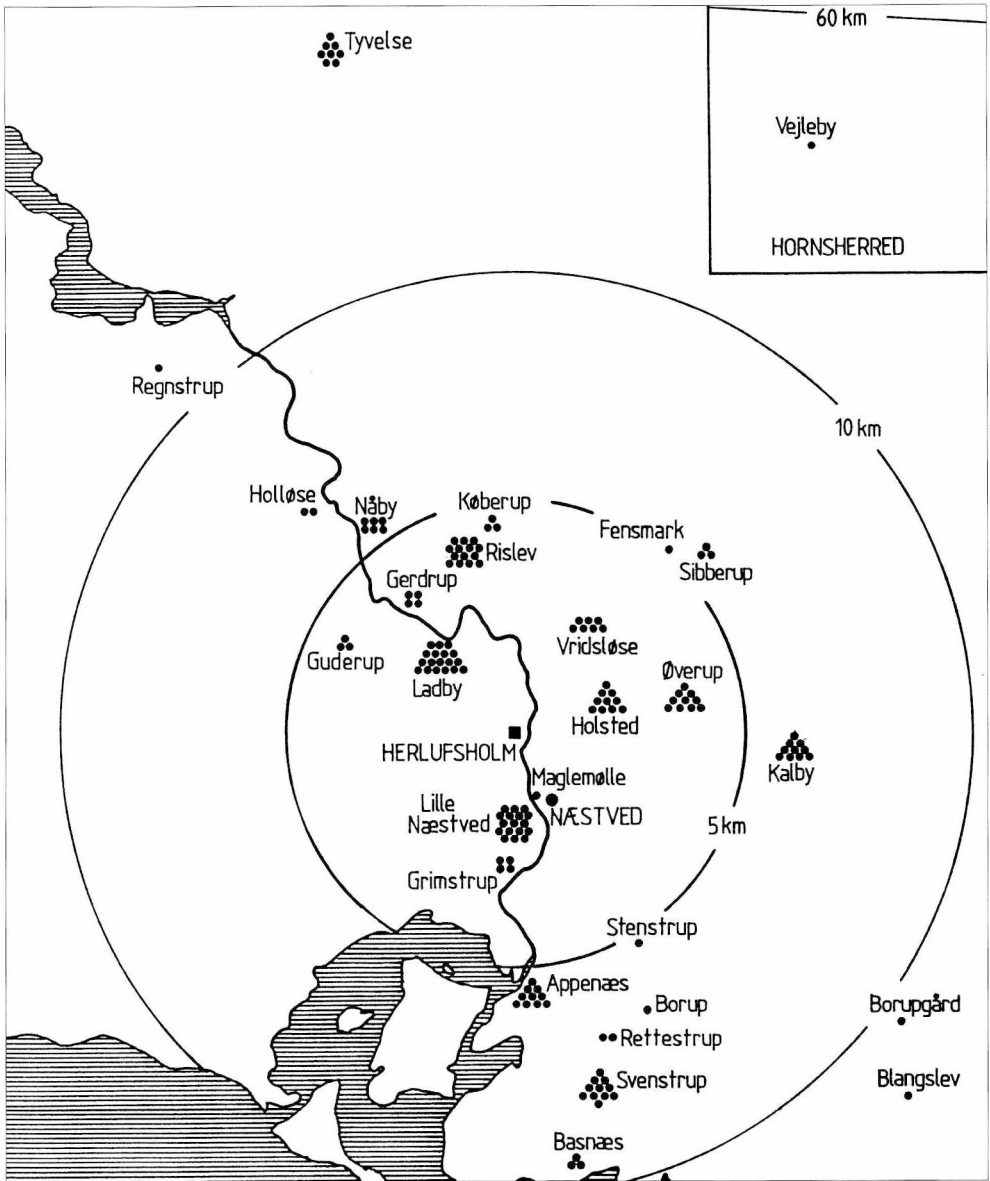
I stedet samlede interessen sig om den såkaldte civilisations-teori, som den er blevet formuleret af den i England bosiddende tysker Norbert Elias. Ideen er simpel, og de forskere, der har brugt og misbrugt den, behøver ikke have et videre indgående kendskab til det materiale, studiet af fortidens kriminalitet bygger på. Selv en hurtig gennemlæsning af retsprotokoller vil vise, at folk i 1500- og 1600-tallet sloges for et godt ord; 200 år senere kan dette mønster ikke genfindes i retsprotokollerne, og spørgsmålet er så, hvad er der sket på disse 200 år? Tilhængerne af civilisations-teorien vil hævde, at befolkningen på den ene eller anden måde var blevet

disciplinerede; fra at være mennesker, der helt og holdent var i deres følelsers vold og gav udtryk derfor gennem slagsmål og drab, var det enten gennem statens indgriben eller gennem selvdisciplinering lykkedes dem at lægge låg på disse følelser. Eller udtrykt på en anden måde: man holdt op med at spise med fingrene og begyndte at bruge kniv og gaffel.

Senest har dog opmærksomheden været koncentreret om nogle betragtninger, der i langt videre udstrækning end de ovenfor nævnte også tager hensyn til det liv, datidens mennesker levede. Kort sagt fremhæver denne opfattelse, at æren var en faktor af umådelig stor betydning for befolkningen i det 16.-18. århundrede, og at denne ære måtte beskyttes for enhver pris. Det er naturligvis noget af et problem at forklare, hvorfor æren spillede denne betydelige rolle på netop dette tidspunkt. Nært knyttet til denne opfattelse befinder der sig en teori, der går ud på, at det daglige retssystem byggede på *skam* og *re-integration*.⁶

Som det således vil være fremgået, er det de store teorier, der er blevet diskuteret, mens interessen for, hvem der blev udsat for tyverier, eller hvem det var, der var oppe at slås, har været langt mindre.

Under anvendelse af sagerne om angreb mod liv og legeme og om ærekrænkelser i de udgivne tingbøger fra

Denne artikel behandler to retsområder. Det ene, som ses her, er Herlufsholm birk, dvs. godset under Herlufsholm skole, som er afbildet, som det så ud i 1662. Hvert punkt markerer en gård, inkl. ødegårde (RA. Indsendt Jordebog i Rentekammeret). Tegning: Bo Fritzboeger.

Herlufsholm birk 1616-19 og 1630-1633 og fra Sokkelund herred 1621-1630 skal nogle af de spørgsmål, der ovenfor er rejst, diskuteres i det følgende.

Kvantitative studier

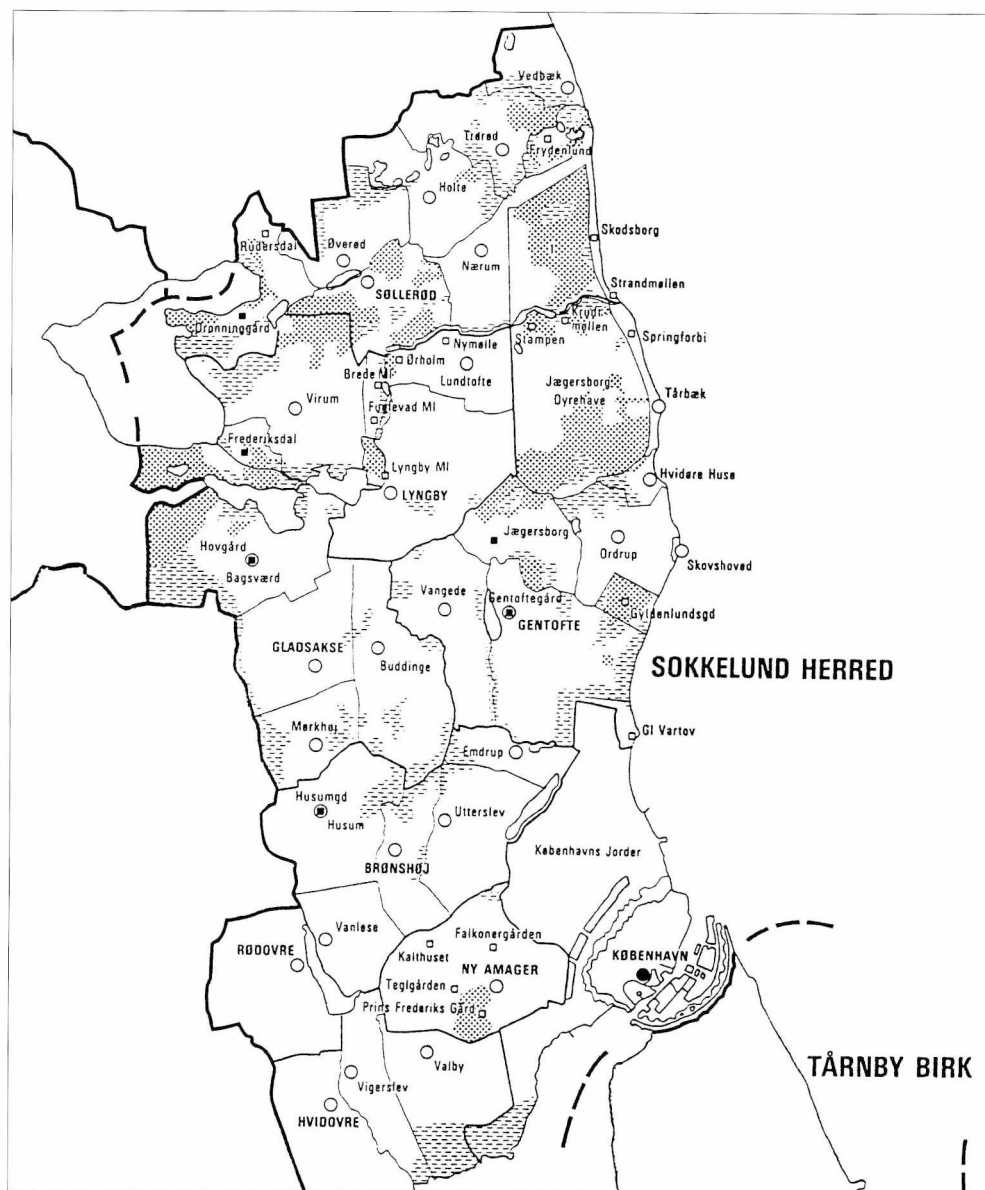
Spørgsmålet om, hvorvidt der kan etableres lange serier af retssager, der kan anvendes til at vurdere udviklingen i kriminalitet over tid, er i virkeligheden langt mere indviklet, end det muligvis umiddelbart kunne forekomme. Spørgsmålet kan principielt besvares med et nej; det kan ikke lade sig gøre at etablere sådanne serier. Men man kan alligevel få en opfattelse af udviklingen, blot synsfeltet er tilstrækkeligt stort. Hvis man i året 1618 gennem studiet af flere lokaliteter kan dokumentere en overvægt af voldsforbrydelser, mens antallet af tyverier i året 1807 er omvendt proportionalt hermed, kan det konkluderes, at der er sket en udvikling fra voldsforbrydelser til tyverier.⁷ Problemet er blot, at retsprotokollerne mange steder i Europa slet ikke giver mulighed for at foretage sådanne studier. I Frankrig kan man således observere, for blot at tage et enkelt eksempel, at domkirken i Lyon, der havde jurisdiktion over flere landsbyer i omegnen, kun en enkelt gang om året sendte en dommer ud for at pådømme de opståede konflikter.⁸ Forestiller man sig, at to personer, dagen efter at dommeren havde forladt landsbyen, kom i slagsmål, måtte de vente et helt år,

hvis de skulle have afgjort konflikten ved rettens midler. Det er naturligvis utænkeligt, at man kunne vente så længe. Derfor ser vi da også, at den lokale godsejer eller præst fungerede som mægler, der forsøgte at få et forlig i stand mellem parterne, og hvis parterne ikke kunne nå til enighed, skred de til det mest rabiate middel: blodhævn.

I Danmark var forholdene langt mere ordnede, og derfor er mulighederne for at beskæftige sig kvantitativt med retsprotokollerne her langt bedre end så mange andre steder. Danmark var allerede i det 16. århundrede et retssamfund.⁹ Tinget blev sat hver uge på en fast dag, eller i det mindste hver anden uge under høsten. Havde en bonde været i slagsmål, eller havde to kvinder skældt hinanden ud, behøvede de ikke vente ret lang tid på at kunne bringe deres konflikt for tinget. Det vrimler da også med retssager om slagsmål og skældsord i de danske tingbøger. Ikke desto mindre er der alvorlige problemer, hvis der skal gøres et forsøg på at etablere en kriminalstatistik.

Det nære ting

Problemet har intet med tid at gøre.¹⁰ Det drejer sig om afstand. En gennemlæsning af tingbøgerne fra Sokkelund herred kunne give anledning til, at man meget populært kunne formulere det på følgende måde – ‘og de var så flinke mod hinanden i Valby’. Tingste-

Det andet retsområde, der behandles i denne artikel, er Sokkelund herred, som ses her i sin 1600-tals udstrækning. (Efter Karl-Erik Frandsen: *Danmarks Administrative Inndeling efter 1660*, 1984).

det for Sokkelund herred lå i Buddinge. En simpel optælling af sager angående “angreb på liv og legeme” viser, at der fra hver af landsbyerne Holte, Tårbæk og Valby, der befinder sig i nogenlunde samme fjerne afstand fra tingstedet, i årene 1621-1630 kun kom tre af de lidt over 50 sager vedrørende denne forbrydelse. Ikke færre end 14 kom fra samme landsby, som tingstedet lå i. Hvis man ser på de fire landsbyer, der lå nærmest tingstedet, nemlig Buddinge, Gentofte, Gladsaxe og Vangede, viser det sig, at en fjerdedel af alle sagerne kom herfra.

Ganske vist var disse fire landsbyer store i forhold til mange andre landsbyer i herredet, men hvis man sammenligner herredets sydvestlige del (med landsbyerne Hvidovre, Rødovre, Valby og Vigerslev) med de fire landsbyer i nærheden af tingstedet, viser det sig, at der var flere gårde og huse i den sydvestlige del, end der var i centrum.¹¹ Centrums dominerende aktivitet er således ikke alene en afspejling af en befolkningskoncentration, men viser reelt en langt større aktivitet fra dette område end fra yderområderne.

Endnu klarere er billedet, når man ser på sager om “ærekrænkelse”. Landsbyerne Holte, Husum, Valby, Vanløse, Vedbæk og Vigerslev bragte ikke en eneste sag om denne forbrydelse til tinget. Størst afstand fra Buddinge var der til Lundtofte og Skovshoved, hvorfra der hvert sted

kom to sager. Til gengæld kom lidt under halvdelen af alle sagerne fra de fire landsbyer Buddinge, Gentofte, Gladsaxe og Vangede.

Der var med andre ord tale om en udpræget økonomisering af brugen af domstolen. Det er helt umuligt at forestille sig, at der i en landsby som Valby ikke er blevet ytret nogle ukvemsord på tilsvarende måde som i Buddinge, der kunne have givet ophav til – om ikke andet så bare – en beskyldning på herredstinget.

Laver man koncentriske cirkler med udgangspunkt i Buddinge, viser det sig, at jo nærmere landsbyen var på tinget, desto flere sager kom der til tinget. Det er utænkeligt, når alt det vi ved om voldsniveauet i det 16. og 17. århundrede over hele Europa tages i betragtning, at antallet af slagsmål skulle have været så meget lavere i Hvidovre og Valby, end det var i Buddinge og Gladsaxe. Det må have været et spørgsmål om, at bønderne ikke har fundet det ulejligheden værd at begive sig fra Hvidovre til Buddinge for på tinget at fremkomme med en beskyldning om, at den ene part havde slået den anden part på næse og mund med et krus øl, da de var kommet op at skændes om en eng, den anden part havde givet til trediemand.¹² Ofte var det nemlig en beskyldning, der aldrig nåede ud over dette stadium, som aldrig blev til en egentlig retssag (se herom nedenfor).

I Herlufsholm birk var forholdene strukturelt naturligvis anderledes. De gårde, der hørte til godset, spredte sig ikke over så store afstande, som det var tilfældet i Sokkelund herred. Birkets rationale var trods alt, at jordejendommen var forsøgt samlet omkring herregården. Derfor er det heller ikke overraskende, at over halvdelen af sagerne angående slagsmål kom fra de fire landsbyer Holsted, Ladby, Ll. Næstved og Vridsløse, der lå nærmest birketinget. Tallene for sagerne vedrørende ærekrænkelser er nok for små til at lave statistik, da der i de behandlede år kun var ni sager angående denne forbrydelseskategori; nævnes skal det dog, at procenten i forhold til sagsantallet svarede ret nøje til procenten i Sokkelund herred.

Da Mourids Smed i Karrebæk havde aflagt vidneudsagn om, at han og Dines Lauridsen havde slået på hinanden med piske, da de kørte forbi hinanden i Ll. Næstved, meddelte Mourids Smed, at han alligevel ikke ville have mere med sagen at gøre.¹³ Men der var selvfølgelig også længere fra Karrebæk til tingstedet, end der var fra Ll. Næstved.

De "forsvundne" slagsmål

Hans Henrik Appel har andetsteds i dette nummer af *Bol og By* påpeget, at selv om der findes et meget stort antal sager om slagsmål i tingbøgerne fra Skast herred, så var det langt fra alle sammen, der gav sig udslag i enten

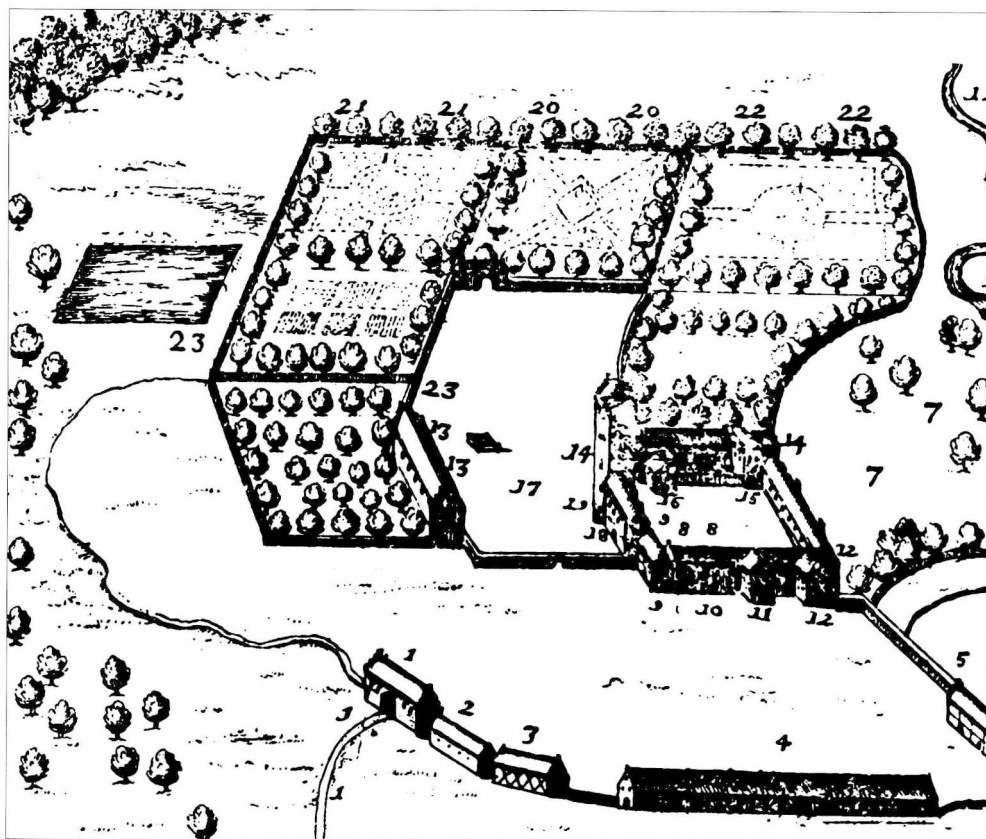
et forlig eller en dom. Over halvdelen "forsvinder" ud af tingbøgerne uden afslutning.¹⁴ Samme billede kan ses i tingbøgerne fra Herlufsholm birk og Sokkelund herred. I Herlufsholm birk drejer det sig om 2/3 af alle sagerne om angreb på liv og legeme, mens tallet for Sokkelund herred er noget mindre, lidt under halvdelen optræder kun som en beskyldning. Oplysningerne i tingbogen kan være meget kortfattede. På birketinget beskyldte Poul Villadsen i Vridsløse Niels Jensen i Vridsløse for at have slået ham, efter at de gildeshuset havde været oppe at skændes om en sæk mel, og Poul Villadsen var blevet kaldt Poul Melsæk. Jens Tygesen i Kalby klagede over, at Hans Lund i Kalby havde slået hans hustru, mens hun gik og rev hø på den øde gårds grund.¹⁵ Ved herredstinget beskyldte Mads Mortensen i Bagsværd Rasmus Lauersen i Bagsværd for at have slået hul i hovedet på hans hustru, hvilket sidstnævnte dog benægtede.¹⁶ Når oplysningerne er så kortfattede, befinder vi os på gisningernes overdrev, når vi skal give en forklaring på, at halvdelen af sager vedrørende slagsmål forsvinder ud af tingbøgerne.

Appel mener, at parterne sandsynligvis nåede til enighed uden om tinget, at de involverede kun brugte tinget i den udstrækning, det var nødvendigt for at presse modparten til et tilfredsstillende resultat.¹⁷ Det er muligt; man kan også henvise til den ovenfor nævnte teori om *skam* og *re-*

integration og så kun anvende første del af denne teori. Den krænkede part kan have ment, at sagen trods alt var for alvorlig til at kunne løses over et krus øl i kroen, hvorfor han har ønsket at markere dette. Det er så sket ved, at han har stået på sin ret og på tinget udpeget sin modpart som den skyldige. Modparten svarede ofte ikke igen, men det var klart for alle i lokalsamfundet, at han var den, der havde begået overgrebet – skammen var hans, og den krænkede part havde fået sin hævn. Kun hvis vi kommer til en dybere forståelse af skammens rolle i samfundet, kan vi komme frem til en vurdering af denne teoris holdbarhed. Det bør også tages i betragtning, at ofte kom parterne fra samme landsby. I Herlufsholm birk drejede det sig om halvdelen af sagerne og i Sokkelund herred om lidt under halvdelen. I 1617 beskyldte Søren Brøgger i Ladby Søren Bødker og dennes hustru for at have kaldt deres tjenestepige en hore, slået hende og forvist hende af tjenesten.¹⁸ I 1629 beskyldte Peder Lauridsen i Buddinge Oluf Andersen for slagsmål.¹⁹ Når den ene part først havde bragt sagen frem på tinget, og det forekommer ofte at have drejet sig om ubetydeligheder, var der ingen grund til at fortsætte. Sagen kunne jo have medført dyb splid i landsbyen og bringe den samhørighed, der var nødvendig i lokalsamfundet, i opbrud. Det var der sjældent grund til, men den krænkede part havde fået markeret sig.

Langt mere besynderligt er det, at også drabssager kunne forsvinde fra retsprotokollerne. Peder Simensen i Skælskør beskyldte i 1618 Peder Hansen i Bøgesø, der sad fængslet på Herlufsholm, for drab på Anders Offersen.²⁰ I 1626 får vi blot at vide, at Hans Skotte i Utterslev under et skænderi om noget stjålet garn havde dræbt Ole Smed.²¹ Den sandsynligste forklaring er nok, at drabsmanden var rømt. I 1631 blev Christen Knudsen i Guderup beskyldt for drab på Peder Jensen i Nørup. Ikke færre end syv personer vidnede i denne bizarre sag. Peder Jyde i Ll. Næstved vidnede bl.a., at da han kom kørende ned ad gaden med et læs møg, holdt Christen Knudsens vogn ved åen. Kort tid efter kom Peder Jensen kørende sammen med Peder Skåning, og da han så en lille økse i Christen Knudsens vogn, tog han den op og spurgte, om det var Christens, hvilket denne bekræftede. Da Peder Skåning lagde øksen i sin vogn, løb Christen Knudsen hen til vognen, tog øksen og sagde til Peder Skåning, "er dett din øxe", hvorefter han først huggede Peder Jensen i hovedet med den og siden Peder Skåning. Men vi skal til regnskabet for Herlufsholm skole for at finde ud af, at Christen Knudsen rømte efter drabet.²²

Drab var ellers en forbrydelse, der blev straffet hårdt og konsekvent. Ane Peder Baggers i Skovshoved beskyldte således David Hansen fra Ordrup for at være gået ind i deres

Herlufsholm skole uden for Næstved var det administrative centrum i Herlufsholm birk. Porthuset, hvor arrest og fangekælder befandt sig, er markeret med nummer 1. (Resens Atlas, ca. 1670).

hus og overfaldet hendes mand, så han døde tre uger senere. Skønt to mand vidnede, at Peder Bager og David Hansen var blevet forligte, inden førstnævnte døde, blev David Hansen dømt fra sin hals.²³ Da Simon Lauridsen i Holsted tilstod, at han havde

dræbt Hans Jørgensen, der tjente i Holsted, blev han med det samme dømt til at halshugges.²⁴

Flere sager blev i Sokkelund herred ført til doms, end det var tilfældet i Herlufsholm birk. I førstnævnte herred

drejede det sig om godt en fjerdel, mens det i sidstnævnte birk kun var omkring en sjettedel.

Dommene i birket var som regel lempeligere end i herredet, og så kan det oven i købet være svært at se, hvorfor der i nogle af sagerne skulle afsiges dom, mens der ikke skulle det i andre. Niels Christensen i Holsted blev dømt til at "stille sinn huosbunde tilfridz" for under et slagsmål at have givet Troels Pedersen et blåt øje,²⁵ Oluf Ingvordsen i Næsby slap derimod for videre tiltale, da han havde slået Peder Gravers hustru med en stav fra gårdet og en sten.²⁶

I Sokkelund herred lød dommen som oftest både på en bøde og erstatning til den skadelidte. Denne praksis fremkom i slutningen af 1620'erne, indtil da havde man været ligeså lempelige som i birket. Om det skyldes påvirkning fra myndighederne i København, er ikke til at afgøre.

Karen Saxis i Gentofte beskyldte Niels Pedersen i Gentofte for at have slået hende med en plovstav, da hun havde krævet en kande øl, fordi hun og nogle andre kvinder havde rensset det korn på Ibstrup, Niels Pedersen var tilsagt til at rense. Flere vidneudsagn fremkom i sagen, men det endte med, at Niels Pedersen blev dømt til at betale løn til badskæreren og til at bøde for svie og smerte, tre mark for nævehug og otte mark for blodhvide. Men det er ikke engang sikkert, at det blev så

dyrt for Niels Pedersen. Der blev nemlig indgået forlig mellem ham og Karen Saxis' mand om, at Niels Pedersen skulle betale denne otte daler,²⁷ hvorefter han skulle være kvit for al tiltale.²⁸

Endnu et problem, når man beskæftiger sig med kriminalitet, er aftingningerne,²⁹ som Hans Henrik Appel også behandler. I tingbogen fra Herlufsholm birk kan man læse, at Peder Knudsen i Ll. Næstved blev stævnet, fordi han ikke havde betalt to slette daler, som Peder Hansen i Ladby havde aftinget med ham på kongens vegne for slagsmål, han havde begået.³⁰ Men det er også det eneste, vi hører til dette slagsmål. I lensregnskabet for Københavns len oplyses det, at Jens Holst i Gentofte havde aftinget 1½ daler 16 skilling, fordi han havde slået Thomas Pedersens hustru.³¹ Men denne sag optræder ikke i tingbøgerne. Da der imidlertid kun findes to sager i lensregnskabet om aftingning for slagsmål, synes det dog ikke at være et spørgsmål, der forrykker det generelle billede.

Ærekrænkelserne

Ser man på sagerne angående ærekrænkelse i Sokkelund herred var det også beskyldningerne, der dominerede; næsten 2/3 nåede aldrig længere end til at være en klage på herredstinget, og lidt under 1/3 endte med forlig. I 1627 beklagede Hans Lauridsen i Buddinge sig over, at hans nabo Rasmus Nielsen havde skældt ham ud for at være en

landstryger, hvilket sidstnævnte dog benægtede.³² At denne beskyldning nok ikke behøvede at føre til en dom er vel forståeligt. Det virker mere underligt, at Peder Smed i Gentofte og Jakob Skolemester tilsyneladende ikke indgik forlig, eller at Peder Smed ikke blev dømt til at betale for de vinduer, han havde slået ind hos Jakob Skolemester, da han skulle have gjort dette midt om natten og desuden overfaldet Jacob med ærerørige ord.³³ Som nævnt er tallene i Herlufsholm birk nok for små til at lave statistik, men her dominerede forliget. Det forekommer ellers graverende nok til at skulle være mere end blot en beskyldning, når tre mænd i Grimstrup beskyldte Hans Dyer i samme landsby for at have givet dem, deres hustruer og børn øgenavne.³⁴

Kun én sag angående ærekrænkelser blev i Sokkelund herred ført til doms, og det bliver mere forståeligt, når vi ser, at godt 80% af alle disse sager involverede parter fra samme landsby. Desværre ved vi ikke, hvad denne sag konkret handlede om. I 1627 beskyldte Rasmus Boesen i Lundtofte tre gange Maren Peder Niensens fra samme landsby for løgn; det oplyses dog ikke, hvad hun skulle have sagt. Men det må have været virkelig graverende, for hun blev dømt til at betale tre mark.³⁵

Hans Pedersen i Emdrup kunne til gengæld gå ind i Hans Bendsens gård i samme landsby med en dragen kårde, hugge i hans dør og skælde ham ud, uden at det medførte anden reaktion

end en beskyldning på tinget.³⁶ Et andet problem er, at det ofte ikke oplyses, hvad skældsordene drejede sig om. Både Hans Madsen og Oluf Andersen i Buddinge såvel som Hans Nielsen og Søren Jensen i Lundtofte indgik forlig om skældsord, uden at ordlyden heraf oplyses.³⁷ Men vi tager næppe meget fejl, hvis den ene har udtalt om den anden, at han var en tyv eller en skælm. Disse to skældsord synes nærmest at have været universelle.³⁸

Også i Herlufsholm birk blev blot en enkelt sag ført til doms. Hans Seiermager i Ll. Næstved beskyldte Peder Skomager for at have truet hans søn med at slå ham for panden og for at have beskyldt Hans Seiermagers hustru for at være en hore. Peder Skomager undskyldte sig med, at han var fuld og ikke kunne huske, hvad han havde sagt. Når sagen blev ført til doms, kan det hænge sammen med, at Peder Skomager tilsyneladende fremturede. Nogle måneder senere blev han på ny stævnet, og Hans Seiermager ønskede, at han skulle bekræfte de ord, han havde sagt til Hans Seiermagers folk. Peder Skomager mente dog ikke, at han havde sagt noget ufordelagtigt til dem om Hans Seiermager og dennes hustru. Hans Seiermager krævede imidlertid sagen afgjort ved rettens midler, og så blev Peder Skomager frifundet, da han benægtede sine ord.³⁹ Selv om Hans Seiermager ikke fik Peder Skomager dømt, kan det også have været et forsøg på at vise, at der var en enkelt i Ll.

Næstved, der ikke ville tåle hans ufor-skammethed og ønskede at få bragt ham til tavshed. Peder Skomager var nemlig ikke uvant med at skælde folk ud; i november 1616 havde han indgået forlig om skældsord med Laurids Skomager og dennes hustru.⁴⁰

At det forholder sig som ovenfor antydet, bekræftes muligvis af, at der i materialet fra Herlufsholm birk ikke findes andre end Peder Skomager, der havde for vane at slynge om sig med skældsord. Alle de andre sager er éngangs foreteelser. Det samme billede viser sig i tingbøgerne fra Sokkelund herred; parterne kan muligvis optræde i andre sammenhænge, såsom angreb mod liv og legeme og ulovlig hugst, men der er ingen gengangere i sagerne angående ærekrænkelse. Det, Maren Peder Nielsens fra Lundtofte havde sagt til Rasmus Boesen (se ovenfor) må derfor have været helt utilgiveligt.

Det må have været alvorligere end, da Peder Smed i Ll. Næstved havde kaldt Rasmus Lauridsens hustru for en tæve, der burde stryges til kagen. Rasmus Lauridsen i Ladby havde sidet i Peder Smeds stue sammen med nogle andre og drukket, da Rasmus Lauridsens hustru var kommet for at hente sin mand hjem. Da skulle Peder Smed have råbt, "der schulle fare en deffuell i saadan zakremensche teffuer, de burde att stubes til kagen". Peder Smed hævdede, at han ikke kunne huske, at havde sagt det, fordi

han kunne hverken gå eller stå. Men han vidste intet uærligt med Rasmus Lauridsens hustru. Nogle måneder senere indgik Peder Smed og Rasmus Lauridsens hustru forlig.⁴¹

At Peder Smed så i virkeligheden havde ret, er jo en helt anden sag. Et par måneder efter at sagen mellem ham og Rasmus Lauridsens hustru var afgjort, begyndte en længere sag mellem ægteparret i Ladby og Søren Andersen Jyde. Den indledtes med, at sidstnævnte blev beskyldt for at have slået Maren Rasmuses, når hun afsløgte hans utugtige forslag og endte med, at Maren Rasmuses og Søren Andersen indrømmede, at de havde begået hor med hinanden. Søren Andersen blev derefter dømt 16 daler herfor.⁴² Rasmus Lauridsen havde dog forsøgt at slippe af med både hustruen og det barn, der var blevet frugten af Marens og Sørensen hor, ved at tilbyde Søren Andersen, at han kunne få både Maren og barnet. Men Søren ville kun have barnet. Peder Smed kom dog næppe til at nyde glæden ved at vide, at han havde haft ret, eftersom han døde i løbet af sommeren.

Muligvis fordi det drejer sig om landlige områder, var antallet af kvinder i sager om ærekrænkelse i såvel Herlufsholm birk som i Sokkelund herred en smule lavere, end tilfældet var for f.eks. Helsingør i tidsrummet fra 1612 til 1629. I Herlufsholm finder man kun to sager. Dels sagen mellem Peder Smed og Maren

Rasmuses, som er noget atypisk, eftersom det var Rasmus Lauridsen, der stævnedes Peder Smed, mens det var Maren Rasmuses, der indgik forlig med Peder Smed. Dels en sag, der også endte med forlig, mellem Laurids Rasmussen og Jens Christensens hustru i Tyvelse om nogle skældsord i forbindelse med, at Jens Christensens hustru havde vedkendt sig en gås i Laurids Rasmussens gård.

I Sokkelund herred var der tale om fem sager. Sagen fra Lundtofte, der endte med en dom, er allerede omtalt. Derudover finder man tre beskyldninger og en sag, der endte med forlig. I 1626 beskyldte Mads Jensen i Fuglevads Mølle Karen Davids i Lyngby for at have kaldt ham en tyv og en skælm. Karen Davids benægtede første dette og sagde, at Mads Jensen havde kaldt hendes svend for en "prodt schotte". En uge senere indgik de to parter imidlertid forlig, efter at tre vidner havde bekræftet Karen Davids ord.⁴³

I Helsingør derimod involverede ca. 1/3 af sagerne om ærekrænkelser kvinder. Desuden er der et træk fra Helsingør, der ikke genfindes i de landlige områder. Ingen af disse steder finder man kvinder som både sagsøger og sagsøgte; det gør man til gengæld i ikke mindre end 20% af sagerne i Helsingør. Ikke alene var sager om ærekrænkelser en forbrydelse, der langt hyppigere blev bragt for domstolene i Helsingør end på landet,

men kvinder var også langt oftere indblandede deri.⁴⁴ Det vil være for meget at hævde, at sager om ærekrænkelser var særligt fremherskende i byerne, men personsammensætningen fremviser ikke desto mindre nogle helt klare træk.

Afslutning

Alt efter temperament kan der drages enten en negativ eller en positiv konklusion af analysen af retsprotokollerne fra Herlufsholm birk og Sokkelund herred.

Den negative konklusion ville være, at når det er umuligt at fremsætte sikre tal på omfanget af den begærede kriminalitet, burde man lade være med at beskæftige sig med udviklingstendenser inden for dette forskningsområde.

Den positive konklusion bygger selvfølgelig på intuition og en generel akkumulation af viden. Hvis der var slagsmål og ærekrænkelser i Buddinge, må det samme have været tilfældet i Valby. Det store problem er at give et svar på, hvorledes konflikterne blev løst i de landsbyer, der ikke benyttede sig af domstolene. Spillede bylagene en langt større rolle der end i de landsbyer, der lå nær ved tingstedet? Var dét tilfældet, må det formodes, at de bøder og erstatninger, bylagene idømte, lå på et tilsvarende niveau som domstolenes, for ellers måtte man forvente en afvandring fra domstolene mod bylagene. Når myndighe-

derne gang på gang krævede sager afgjort ved domstolene og ikke ved bylagene,⁴⁵ var det så, fordi myndighederne allerede i det 17. århundrede havde fået øje på de problemer, der er blevet påvist i denne artikel?

Resultaterne viser, at historisk kriminologisk forskning er mulig. Men det bør påpeges, at det kræver velbevandrethed i den internationale forskning,⁴⁶ ellers kommer resultaterne til at svæve frit i luften. Forskellene i retspraksis over hele Europa er af afgørende betydning for at forstå de udslag, kriminalitetsmønstrene viser.

NOTER:

1. *Sokkelund herreds tingbog* (herefter forkortet *Stb*), 14. og 29. november 1621.
2. *Stb*, 12. juni og 3. juli 1628.
3. *Herlufsholm birks tingbog* (herefter forkortet *Htb*), 28. oktober, 4. og 11. november 1633.
4. Se Dag Lindström, "Öarliga mästare och kivande makar. Ett och annat om rättsskipning, kriminalitet och normsystem i 1500-talets Norden", (Svensk) *Historisk Tidskrift* 1994:1, pp. 517-532 for en fortrinlig forskningsoversigt.
5. Jens Chr. V. Johansen og Henrik Stevnsborg, "Hasard ou myopie. Reflexions autour de deux théories de l'histoire du droit", *Annales E.S.C.*, 41 (1986).
6. Eva Österberg, "Brott och social kontroll i Sverige från medeltid till stormaktstid. Godtycke och grymhet – eller sunt förnuft och statkontroll?", (Norsk) *Historisk Tidsskrift* 1991:2, pp. 162f.
7. Se også Eva Österberg, "Kontroll och kriminalitet i Sverige från medeltid till nutid. Tendenser och tolkninger", *Scandia. Tidsskrift för historisk forskning* 57, 1991, p. 79.
8. Jens Chr. V. Johansen, "Ved vejs ende...? Betragtninger ved afslutningen af Landbohistorisk Selskabs udgivelse af ældre danske tingbøger", *Fortid og Nutid* 33, 1986, p. 290.
9. Jens Chr. V. Johansen, "Retssamfundet, retsstaten og retssikkerheden", *Fortid og Nutid* (under udgivelse).
10. Jens Chr. V. Johansen, "Judicial Behaviour in Early Modern Denmark", *Clashes of Cultures. Essays in Honour of Niels Steensgaard*, eds. Jens Chr. V. Johansen

Men det er lighederne, der afgør en vurdering af de lange linier.

Spørgsmålet om bøndernes retsbevidsthed bliver således en tvetydig størrelse. Vi kan gennem tingbøgerne dokumentere, at hvis tingstedet ikke lå alt for langt væk, så man ikke stort på krænkelser, der var overgået en selv; men var de andre bønderes retsbevidsthed mindre? Det forekommer utænkeligt, at det kan have været tilfældet. Der må have eksisteret alternative fora, hvorfra vi ingen dokumentation har, men hvor disse bønderes retsbevidsthed kunne komme til udtryk.

- et al., Odense University Press 1992, p. 99.
11. Oplysningerne bygger på Henrik Pedersens *De danske landbrug fremstillet på grundlag af forarbejderne til Christian Vs matrikel 1688*. Dr. phil. Karl-Erik Frandsen har dog oplyst mig om, at man næppe kan formode den store forskel i antallet af gårde og huse mellem den i artiklen behandlede periode og matriklen.
 12. *Stb*, 20. juli 1626.
 13. *Htb*, 9. september 1633.
 14. Hans Henrik Appel, "Forbrydelse og straf? Slagsmål og sædelighedssager i Skast herred 1635-70", *Bol og By* 1995:1, p. 57.
 15. *Htb*, 31. august 1618 og 13. september 1630.
 16. *Stb*, 20. juli 1626.
 17. Appel (se note 14), p. 57.
 18. *Htb*, 1. december 1617.
 19. *Stb*, 7. maj 1629.
 20. *Htb*, 23. februar og 2. marts 1618.
 21. *Stb*, 6. og 13. juli 1626. Se også *Stb*, 1., 8. og 15. oktober 1629.
 22. *Htb*, 7. februar 1631.
 23. *Stb*, 20. og 27. september 1621.
 24. *Htb*, 21. april 1619.
 25. *Htb*, 8. november 1630.
 26. *Htb*, 14. oktober 1616.
 27. Dette må dog være en skrivefejl for otte mark.
 28. *Stb*, 23. og 30. april, 7. og 21. maj, 4. og 9. juli og 10. september 1629. Sagen kan oven i købet være blevet endnu billigere for Niels Pedersen, da det i sagefaldsregistret for Københavns len oplyses, at en, der hed Peder til fornavn, aftingede fire daler med Saxes kone for slagsmål. RA, Regnskab for Københavns len. Sagefaldsregister 1629.
 29. Se også Johansen 1992 (se note 10), pp. 100f.
 30. *Htb*, 29. april 1633.
 31. RA, Regnskab for Københavns len. Sagefaldsregister 1627.
 32. *Stb*, 15. marts 1627.
 33. *Stb*, 13. december 1627.
 34. *Htb*, 26. november 1632.
 35. *Stb*, 18. oktober 1627.
 36. *Stb*, 23. september 1630.
 37. *Stb*, 20. september 1627 og 24. juli 1628.
 38. Jens Chr. V. Johansen, "Falster and Elsinore, 1680-1705: a Comparative Study of Rural and Urban Crime", *Social History*, 15, 1990, p 104, Erling Sandmo: *Tingets tenkemåter. Kriminalitet og retssaker i Rendalen, 1763-97*, Oslo: Tingbokprosjektet 1992, pp. 61ff. og Walter Rummel, "Verletzung von Körper, Ehre und Eigentum. Varianten im Umgang mit Gewalt in Dörfern des 17. Jahrhunderts", *Mit den Waffen der Justiz. Zur Kriminalitätsgeschichte des späten und der frühen Neuzeit*, eds. Andreas Blauert und Gerd Schwerhoff, Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag 1993, p. 110.
 39. *Htb*, 16. december 1616, 10. februar 1617 og 7. april 1617.
 40. *Htb*, 11. november 1616.
 41. *Htb*, 3. og 17. december 1632, 7. januar og 18. marts 1633.
 42. *Htb*, 3. juni, 17. juni, 1. juli, 8. juli og 2. september 1633.
Et eksempel på en forbrydelseskategori, der i udpræget grad falder ind under begrebet "mørketal" i vore dage, er hustruvold. Men det var også tilfældet i det 17. århundrede. Maren Rasmuses hævdede således på tinget, at "nar hindis mand slar hinder, komer dett ingen wied wden de selffuer".

Se også Susan Dwyer Amussen, "‘Being stirred to much unquietness’: Violence and Domestic Violence in Early Modern England", *Journal of Women’s History* 6, 1994.

43. Stb, 14. og 21. september 1626.
44. Jens Chr. V. Johansen, "Women and the Courts of Law in Elsinore, 1550-1700". Foredrag ved Sixteenth Century Studies Conference i Toronto, 28. oktober 1994.
45. Poul Meyer: *Danske bylag. En fremstilling af det danske landsbystyre paa baggrund af retshistoriske studier over jordfælleskabets hovedproblemer*, København 1949, p. 351.
46. På den 2. nordiske konference i Historisk Kriminologi i Jægersborg (9.-12. februar 1995) gjorde Aud Mikkelsen Tretvik fra Universitetet i Trondheim mig opmærksom på, at hun formodede, at tilsvarende forhold kunne have gjort sig gældende i det 18. århundredes Norge, men at det næppe ville være tilfældet m.h.t. økonomiske tvister (arv, ejendom o.l).